

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΑΙ:

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ — ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΚΑΤΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ — ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1933

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & Σ^Α ΕΚΔΟΤΑΙ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ «ΕΣΤΙΑΣ» ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ 46^Α
ΑΘΗΝΑΙ

Ε.Υ.Α. ΕΡΕ.Κ.Ε.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

τικὴ νὰ γνωρίσῃ κάποτε στὴ σημερινὴ γενεὰ πνευματικούς ἀνθρώπους ποὺ εἶχαν σὲ ἄλλες ἐποχὲς ἀξιόλογη δράση καὶ γιὰ τὸν ἕνα ἢ γιὰ τὸν ἄλλο λόγο παραμερίστηκαν καὶ ξεχάστηκαν. Ἀνήκει καὶ ἡ ἐργασία αὐτὴ στὴν ἀναθεώρηση ἀξιῶν ποὺ ἔχουν χρέος νὰ κάμουν ὅσοι θέλουν νὰ διαμορφώσουν τὶς ἀπαιτήσεις τοῦ μεγάλου ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ καὶ νὰ στηρίζουν τὶς προτιμήσεις του σὲ ὑγιέστερες βάσεις. Ἄλλ' ὁ σκοπὸς τῶν πορτραίτων αὐτῶν εἶναι ἐντελῶς διαφορετικός. Πρὶν ἀσχοληθῶμε με τοὺς παρεξηγημένους καὶ τοὺς ξεχασμένους, πρέπει νὰ δοῦμε τί ὑπάρχει γύρω μας, πόσο ἀξίζει, τί ἐπίδραση ἔχει, πῶς ἔχει κριθεῖ καὶ πῶς ἔχει καταταθεῖ: νὰ ἀσχοληθῶμε συστηματικώτερα μὲ ὅ,τι νομίζουμε πῶς ξέρουμε καὶ νὰ τὸ γνωρίσουμε καλύτερα, βαθύτερα, πληρέστερα. Δὲν πρόκειται, δηλαδὴ, νὰ παρουσιάσουμε ἄγνωστους λογοτέχνες, ἀλλ' ἀπεναντίας πολὺ γνωστούς, παλιούς καὶ νεώτερους, ποιητὲς καὶ πεζογράφους τῆς γενεᾶς ποὺ φεύγει, τῆς γενεᾶς ποὺ τὴν ἔχει διαδεχθεῖ κ' ἔχει δώσει ὄριμα ἔργα, καὶ τῆς γενεᾶς ποὺ ὁλοένα κερδίζει ἔδαφος καὶ προσπαθεῖ νὰ δημιουργήσῃ μιὰ νέα κατάσταση στὰ ἑλληνικὰ γράμματα. Κι' ἂν εἶναι ἀλήθεια ὅτι ξέρουμε λιγώτερο ἐκείνους ἀκριβῶς ποὺ βρίσκονται πρὸς κοντὰ μας, ἢ σειρά τῶν πορτραίτων αὐτῶν θὰ προσφέρῃ πολλὰ καὶ πολύτιμες ὑπηρεσίες: θὰ στερεώσῃ πεποιθήσεις, θὰ διαλύσῃ πλάνες, θὰ κατατοπίσῃ ὅσους δὲν ἔχουν τὸν καιρὸ νὰ παρακολουθοῦν τακτικὰ τὴ λογοτεχνικὴ μας κίνηση. Θὰ εἶναι μιὰ ἀναγνώριση ἐδάφους, τοῦ ἐδάφους ποὺ δὲν πρέπει νὰ ἔχη γιὰ μᾶς παγίδες, πολὺ ἢ λίγο ἐπικίνδυνες.

* *

Τὰ πορτραῖτα αὐτὰ θὰ γραφοῦν ἀπὸ συνεργάτες μας μὲ διαφορετικὴς ἀντιλήψεις γιὰ τὴν τέχνη, ὅπως θὰ γραφοῦν πορτραῖτα λογοτεχνῶν ἀπὸ τρεῖς γενεές κι' ἀπὸ κάθε σχολή. Καὶ δὲν θὰ εἶναι μόνο μελέτες ἐνὸς ἔργου. Θὰ δίνουν καὶ τὸν ἀνθρώπο, κάτι ποὺ ἀσφαλῶς ἀγνοοῦν οἱ περισσότεροι φίλοι τῆς λογοτεχνίας μας. Φυσικά, στὴν πινακοθήκη αὐτὴ ποὺ ὑποσχέθηκε ἀπὸ πέρου ἢ «Νέα Ἑστία» νὰ προσφέρῃ στοὺς ἀναγνώστες τῆς, δὲν θ' ἀναρτηθοῦν τὰ πορτραῖτα ὅλων τῶν συγχρόνων ποιητῶν, μυθιστοριογράφων, διηγηματογράφων, θεατρικῶν συγγραφέων καὶ κριτικῶν. Οὔτε τόπος θὰ ὑπῆρχε, ἀλλ' οὔτε καὶ λόγος. Δὲν θὰ λείψουν ὅμως τὰ πορτραῖτα ἐκείνων ποὺ ἔχουν ὅπωςδήποτε ξεχωριστὴ θέση στὴ λογοτεχνικὴ μας κίνηση τῶν τελευταίων πενήντα-ἑξήντα ἐτῶν, — ἢ σειρά αὐτῆ θὰ παρουσιάσῃ μόνο ζωντανούς λογοτέχνες, — καί, γενικώτερα, τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων ποὺ κατόρθωσαν νὰ μᾶς ἀπασχολήσουν μὲ τὴ δράση ἢ καὶ μὲ τὴν ἀντίδρασή τους. Ἡ «Νέα Ἑστία», καὶ τὴ φορὰ αὐτὴ, δὲν θ' ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τὴν τακτικὴ τῆς: στὴν πινακοθήκη τῆς δὲν θὰ ἀναρτήσῃ μόνο τὰ πορτραῖτα τῶν τακτικῶν συνεργατῶν τῆς ἢ τῶν λογοτεχνῶν ποὺ συμφωνοῦν μὲ τὶς ἀντιλήψεις τῆς.

Π. Χ.

Οἱ δύο ρίζες τοῦ πολιτισμοῦ μας.

Μιὰ παρέκβαση τοῦ κ. Δημαρᾶ σὲ χρονικὸ του τῆς «Νέας Ἑστίας» (σελ. 1009) μὲ φέρνει ἀντιμέτωπο σὲ ζήτημα ποὺ κι' ἄλλοτε μὲ εἶχε ἀπασχολήσει. Πρόκειται γιὰ τὸν κλῆρο τῆς ἑλληνικῆς παράδοσης, ὅπως μᾶς ἔχει μεταδοθεῖ ἀπὸ τὰ πρῶτα μετεπαναστατικὰ χρόνια, καὶ τὸ πρόβλημα τῆς διπλῆς του ρίζας, τῆς μιᾶς κλασικῆς, τῆς ἄλλης βυζαντινῆς. Ἀπὸ πρόχειρη ἀκόμη ἐρευνά μου, στὸ διάστημα τῶν ἡμερῶν αὐτῶν, φθάνω στὸ ἐκπληκτικὸ συμπέρασμα πῶς τὸ μεγάλο τοῦτο ζήτημα, βασικὸ γιὰ τὴν ἀνελιξὴ μας πρὸς ἕνα ἐπίπεδο ἐκπολιτισμοῦ ἀληθινοῦ, ἔχει μονάχα συμπτωματικὰ καὶ σποραδικὰ συζητηθεῖ ἀπὸ κάποιους μας διανοουμένους (*). Θὰ εἶταν εὐχῆς ἔργο, ἀλλὰ καὶ κάτι περισσότερο: ἐπιταχτικὴ ἀνάγκη, νὰ μελετηθεῖ σοβαρὰ τώρα πιά τὸ κεφάλαιο τῶν βάσεων τοῦ πολιτισμοῦ μας. Ἡ στιγμή εἶναι ἢ κατάλληλη. Στὸ κατώφλι τοῦ δευτέρου αἰῶνα τῆς ἐθνικῆς μας ἀνεξαρτησίας, ὕστερα ἀπὸ τὴν πρώτη μοιραία περίοδο τοῦ σάλου, τῆς ἀστάθειας καὶ τῆς μεταβατικότητος, τὸ ξεκαθάρισμα τῆς πνευματικῆς μας γενεαλογίας ἀποτελεῖ βάση συγκρότησης γιὰ τὸ παρὸν κι' ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ ἕνα ἄξιο μέλλον.

Δὲν ξέρω ἂν τὸ πρόβλημα τοῦτο εἶναι ἀπὸ κεῖνα ποὺ τὴ λύση τους ἀναλαβαίνει ὁ χρόνος. Προσωπικὰ θαρρῶ πῶς ὄχι. Ζεῖ ἀνάμεσά μας ἐπιταχτικὸ κι' ἐπιβάλλεται πιστικὰ στὸ διανοούμενο καὶ στὸν καλλιτέχνη ποὺ θ' ἀποκοτήσῃ τὰ πρῶτα βήματα τῆς δημιουργικῆς του ζωῆς. Ἐνόσω δὲ λύεται, χτίζουμε πάνω στὸν ἄμμο. Γιατὶ τὸ πρόβλημα τῆς παράδοσης εἶναι γενικώτερα πρόβλημα τοῦ πολιτισμοῦ. Εἰδικά, ἡ ἑλληνικὴ παράδοση, εὐρύτατη καὶ πολυέδρη, κλείνοντας στὸν πυρῆνα τῆς τὸ πνεῦμα μιᾶς ὀλάκερης κοσμοθεωρίας, τὸ ἀξίωμα εἰδικῆς ἐνατένισης τῆς ζωῆς, ἀποτελεῖ, σὲ ἀναγωγή πλατύτερη, τὴ βάση τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ.

* *

Ἐπόμενο εἶταν νὰ βρεθοῦμε οἱ νεοέλληνες ἀντιμέτωποι σὲ δυὸ παραδόσεις, καθὼς λέει ὁ κ. Δημαρᾶς, ὅταν, πρὶν ἀπὸ ἑκατὸ χρόνια, γεννιόταν ἡ Ἑλληνικὴ Πολιτεία. Στὸ Κράτος ποὺ πρόχειρα ὀργανώθηκε, τὰ πνευματικὰ στελέχη εἶτανε λιγοστά, κι' ἀκόμη, τοὺς ἔλειπε ἢ ὁμοιογένεια τῆς παιδείας κι' ὁ συντονισμὸς τῶν ἐπιδιώξεων. Ὁ νέος ἑλληνισμὸς ἄρχισε τὴ ζωὴ του ἀνεργάτιστος πνευματικὰ, στηριγμένος σὲ βάσεις βιαστικὰ χτισμένες. Ἐνα βαρὺ παρελθὸν ἐρχόταν νὰ πιέσῃ τοὺς ὄμους τῶν ἀπλοϊκῶν ἐκείνων ἀνθρώπων, ποὺ νὰ τὸ δικαιώσουν ἢ νὰ τὸ διαφεντέψουν εἶταν ἀνίκανοι. Διάλεξαν ἀμέσως ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τὸν ἄχαρο καὶ στατικὸ ρόλο τῆς συντήρησης. Περιορίζονταν νὰ γίνουν οἱ

(*) Γιὰ τὴ διαμάχη κλασικισμοῦ-κοσμοπολιτισμοῦ βρίσκω μιὰ συζήτηση μεταξὺ τῶν κ. κ. Ἄλκη Θρύλου καὶ Λίνου Καρζῆ στὸν «Ἐλεύθερο Λόγο» τοῦ 1927.

ἄψυχοι θεματοφύλακες του, κλητήρες ἀρτηριοσκληρωτικοὶ μουσεῖου.

Ἄπο κεῖ ἀρχίζει ἡ μεγάλη παρεξήγηση πού βυραίνει ἀκόμη στὴν ὑπόθεση κυρίως τῆς κλασικῆς παράδοσης. Ἡ διαφύλαξή της παραδόθηκε σὲ χέρια ἀνθρώπων σχολαστικῶν καὶ διανοητικῶν ἀναιμικῶν. Κάθε ἀνάστημα τοὺς ἔλειπε γιὰ νὰ ὑψωθοῦν στὴν κατανόησή της. Τὸ ἀρχαῖο πνεῦμα κλείστηκε σὲ γυάλινη βιτρίνα καὶ καταδικάστηκε νὰ ἐπιδείχεται στὸς περίεργους ἐπισκέπτες. Γύρω του φλυαροῦσαν γενεές δασκάλων, ἀναμασσώντας μηχανικὰ τυπικὲς ὁδηγίες τσιτσερόνε. Ἡ νεκρὰ τῆς ψυχῆς τους καθρεφτιζότανε πάνω του. Ἡ βάρβαρη πρόληψη, γιὰ τὴ στατικότητα δῆθεν τῆς κλασικῆς παράδοσης, εἶναι φυσικὴ συνέπεια τῆς κατάστασης ἐκείνης.

Δεύτερο ἀτύχημα στάθηκε ἡ παρεμβολὴ τοῦ βυζαντινισμοῦ.

Ἔχει δίκιο ἀπόλυτο ὁ κ. Δημαρᾶς νὰ καταδικάζει τὴ συνύπαρξη τῶν δυὸ τούτων παραδόσεων στὴ σύγχρονη ζωὴ μας. Δυὸ πνεύματα τόσο ἀντίθετα, ἀκριβῶς ἀντίμαχα, καθὼς τὸ κλασσικὸ καὶ τὸ βυζαντινὸ, εἶναι ἀδύνατο ποτὲ νὰ συγχωνευτοῦνε καὶ ν' ἀποδώσουνε μαζί καρποὺς νέας ἀνθίσης. Προχωρῶ ἀκόμη περισσότερο, καὶ τονίζω πὼς ἦρθε ἡ στιγμή νὰ κάνουμε ἓνα γενναῖο ξεκαθάρισμα τῆς παράδοσής μας, ν' ἀποκόψουμε τὴ ρίζα πού εἶναι νεκρὴ καὶ νὰ θρέψουμε τὴ γόνιμη. Πρώτιστο μέλημά μας γι' αὐτὸ ν' ἀναζητήσουμε τὴν αὐθεντικότερη, τὴ γνήσια, ἐκείνην πού περικλείνει τὶς ὑγιέστερες ἀρχές καὶ τὰ συγγενικώτερα μὲ τὸν τωρινὸ μας χαρακτήρα γνωρίσματα.

* *

Ἡ πίστη τοῦ κ. Δημαρᾶ πρὸς τὸ βυζαντινὸ πνεῦμα εἶναι, θαρῶ, δευτερογενής. Βλέπει, δηλαδή, ὁ κ. Δημαρᾶς στὴ βυζαντινὴ παράδοση ὄχι τόσο ἓναν πυρῆνα μεγάλων κι' ἀναμφισβήτητων ἀξιών πολιτισμοῦ, ὅσο τὸ θεματοφύλακα τῆς ἐκκλησιαστικῆς παράδοσης καὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας.

Γιὰ τὸν πρῶτο παράγοντα, τὴν ἐκκλησία, θὰ συμφωνήσω μαζί του. Τὸ ἱερατεῖο στάθηκε πάντα ἡ ρωμαλεότερη ἔκφραση τοῦ βυζαντινισμοῦ. Μὰ ἔχω βασικά διαφορετικὲς ἀντιλήψεις γιὰ τὸ ζήτημα τῆς διαφύλαξης ἀπὸ τὴν ἐκκλησία τοῦ πνεύματος τοῦ Χριστιανισμοῦ. Τίποτα δὲν ἐστάθηκε περισσότερο ἀντίμαχο τῆς ἰδεοκρατικῆς διδασκαλίας ἀπὸ τὴν ἐκκλησία. Κάτω ἀπὸ τὴ βάρβαρη κι' εἰδωλολατρικὴ πνοή της σκορπίστηκε ἀμέσως ἡ αἰθέρια γοητεία τῆς θρησκείας τοῦ Ἰησοῦ. Τὸν κλῆρο συγκρότησαν ἀμέσως ἀπὸ τὴν ἀρχὴ οἱ «πατέρες» σὲ ὄργανισμὸν αὐταρχικὸ, μ' ἐπιδιώξεις ἱμπεριαλιστικὰ ἐγκόσμιες. Ὁ σκοτεινὸς μεσαιῶνας εἶναι δικό του ἔργο.

Μὰ ἐδῶ βρίσκεται ἴσα-ἴσα ἡ ἀντίθεσή μας μὲ τὸν κ. Δημαρᾶ.

Στὸ χεῖμαρρο τῆς ἱστορίας, ὅπως φτάνει μέχρι τὶς ἡμέρες μας, θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ξεχωρίσει δυὸ διακεκριμένα ρεύματα, παράλληλα στὸ χρόνο μὰ κι' ἀντίμαχα σ' ὅλο τὸ διάστημα

τοῦ κοινοῦ τους δρόμου: Τὸ ρεῦμα τοῦ ἑλληνορωμαϊσμοῦ καὶ τὸ ἄλλο τοῦ χριστιανομεσαιωνισμοῦ. Τὸ δεύτερο, νεώτερο στὴ γένεση, ξεχύθηκε πρωτόγονα εὐρωστο, σὲ στιγμὴ φυσιολογικῆς ἐξάντλησης τοῦ πρώτου, κραταιώθηκε καὶ σκέπασε τὰ πάντα μὲ τὴ νεανικὴ ὁρμή του. Ὁ θρησκευτικὸς φανατισμὸς, ἡ πεισματικὴ ἐγκαρτέρηση, ὁ βίαιος μυστικισμὸς τῶν πρωτοπόρων τοῦ Χριστιανισμοῦ, εἶναι μιὰ ἐπιστροφή στὴν πηγὴ τῆς ἐξέλιξης, ἓνα ξαναβάφτισμα στὶς πρωτόγονες δυνάμεις τῆς ἀνθρωπότητας, μιὰ καινούργια ἐφηβικὴ ἐξόρμηση γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς αἰώνιας χίμαιρας: τῆς γνώσης. Ἄδικα θὰ παρατηρήσουν οἱ δογματικοὶ τῆς ἐκκλησίας πὼς τὴ θρησκεία διακρίνει ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη ἀκριβῶς ἢ ἀπάρνηση κάθε γνώσης. Στὴ βάση τῆς θρησκείας βρίσκεται ὁ θεωρητικὸς ἀπριορισμὸς, κι' ὅ,τι ἡ παγανιστικὴ φιλοσοφία χαρακτηρίζει πρόβλημα, τὸ θρησκευτικὸ δόγμα τὸ παρουσιάζει γιὰ ἀξίωμα... Ἔτσι, ἐνάντια στὴ μοιρολατρικὴ ἀμφιβολία ὅπου εἶχε καταλήξει ἡ ὑπερώριμη σοφία τοῦ κλασικισμοῦ, προσφέρθηκε τονωτικὸ ἀντίδοτο ἢ νέα πίστη. Γιατί κάθε φορὰ πού ἓνα καινούργιο ἰδανικὸ προσφέρεται στὸν κόσμον, ἡ ἀνθρωπότητα ἀναζωογονιέται καὶ περνάει μιὰ καινούργια παιδικὴν ἡλικία, μὲ τὶς ἀφέλειές της καὶ μὲ τὶς βαρβαρότητες. Ὁ ἀσκητισμὸς κι' ἡ Ἱερὴ Ἐξέταση ἀρχίζονε καὶ τελειώνουν τὴν παιδικὴν ἡλικία τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Ἡ Ἀναγέννηση ἀνανέωσε τὸ κλασσικὸ ἰδεῶδες. Εἶχε περάσει κιόλα τὸ χρονικὸ διάστημα τῆς λιγοθυμίας του κ' ἡ νέα ἐξόρμηση ἀρχίζε τώρα μὲ τὴ σειρά της νὰ καταπέφτει. Ἡ ἀνθρωπότητα ζητοῦσε πάλι τὴν ἐξυγίανση, τὴν ἀναζωογόνηση, καὶ γι' ἄλλη μιὰ φορὰ ἐπαναλήφθηκε ἡ ἱστορία: ἡ ἐπιστροφή στὴν πηγὴ, τὸ ξαναβάφτισμα καὶ τὸ ξεκίνημα γιὰ νέα πεπραγμένα... Εἴμαστε, λέει παρεμβαίνοντας ἐδῶ ὁ κ. Δημαρᾶς, οἱ ἀπόγονοι τῆς Ἀναγέννησης, κ' ἡ αἰτία τῆς ἠθικῆς κακοδαιμονίας μας βρίσκεται στὴν καταγωγὴ μας.

Δὲ θὰ δίσταζα νὰ παρακολουθῆσω τὸν ἀφορισμὸ τοῦτο στὴν τελευταία του συνέπεια, ἀν δὲ φοβόμουν πὼς ἡ συζήτησή του θὰ μετατόπιζε τὸ ζήτημα καὶ θὰ μᾶς ὁδηγοῦσε πολὺ μακριά, τουλάχιστον γιὰ τὸ παρόν. Ἡ ἐμπιστοσύνη ἄλλωστε σιὸ ἰδεῶδες τῆς Ἀναγέννησης ἢ τοῦ Μεσαιῶνα μοιάζει νὰ εἶναι ζήτημα προσωπικῆς πεποίθησης κ' ἴσως-ἴσως ἰδιοσυγκρασίας... Σημειῶνω γιὰ τοῦτο τὶς ἀπόψεις καὶ προσθέτω πὼς δὲ θ' ἄπρεπε ν' ἀναγνωρίσει κανεὶς στὴ βυζαντινὴ καὶ γενικὰ στὴ μεσαιωνικὴ παράδοση τὸ δικαίωμα νὰ ἐρμηνεύει αὐθεντικὰ τὸ χριστιανικὸ πνεῦμα καὶ πολὺ λιγότερο νὰ τὸ ἀντιπροσωπεύει. Εἰδικὰ γιὰ τὸ βυζαντινισμὸ, ἐκεῖνο πού ἐδῶ ἐνδιαφέρει δὲν εἶνε τόσο ἡ ιδιότητά του σὰν ἀξίας θρησκευτικῆς ὅσο ἡ ὑπόστασή του σὰ ζωντανὸ παράγοντα πολιτισμοῦ.

* *

«Γόνιμη» εἶναι μιὰ παράδοση ὄχι μονάχα ὅταν περικλείνει ὁποιαδήποτε ἠθικὰ στοιχεῖα

ἀλλὰ κι' ὅταν, ἀναφορικά με τὸν ἐθνικὸ χαρακτήρα τοῦ λαοῦ ποὺ τὴν προσδέχεται, παρουσιάζει βασικὲς συγγένειες κι' ἀναλογίες. Γιὰ μᾶς, ἡ ἐκκλησιαστικὴ παράδοση ἔπαιξε ἕνα ρόλο σημαντικὸ στὰ χρόνια τῆς δουλείας. Αὐτὸ εἶναι ἀναμφισβήτητο. Ὁ συνεκτικὸς δεσμὸς, τὸ σύμβολο πίστεως, ἡ ὑψηλὴ ἐνατένιση τῶν ὑπόδουλων ἐλλήνων, στάθηκε τότε ἡ ἐκκλησία. Ἐπαιξε τὸ διπλὸ ρόλο παρηγορητριάς γιὰ τὴ σκλαβιά κι' ἐμψυχώτριας γιὰ μιὰν ἐλπίδα μακρυνῆ ἐθνικῆς ἀνάστασης. Τὸ δόγμα τῆς συγχίστηκε μετὰ τὸ ὄνειρο τῆς ἐλευθερίας. Ἡ προσωπικὴ τῆς ὑπόστασις δὲν ἀνθεξέ. Συγχωνεύτηκε κι' ἀφομοιώθηκε μετὰ τὸν πόθο τοῦ ἐκκλησιασματοῦ, γιὰ ν' ἀποβάλλει τελικὰ τὴν κοσμοθεωρητικὴν αὐτοτέλειαν. Κάτω ἀπὸ τὴ σκέπη τῆς θρησκευτικῆς ἐγκαρτέρησης ἀνατράφηκε ἡ ἰδέα τῆς ἔγερσης καὶ τῆς ἀνυποταξίας. . . Νίκη τρανὴ, ἀναμφισβήτητη, τοῦ ζωντανοῦ ἐθνικοῦ χαρακτήρα πάνω στο νεκρὸ δογματισμὸ.

Ἡ παρουσία τῆς ὡστόσο ἐβάραινε, ἔστω καὶ παραποιημένη. Μετὰ τὴ νεώτερη τούτην ἐκδοχὴ τῆς, τὴν ἐθνικὴν κι' εὐλογητριά τῶν ὄπλων, περιέσωσε στὰ κατοπιναῖα χρόνια τῆς ἀνεξαρτησίας τὴ βυζαντινὴ παράδοση. Ὅ,τι συγκράτησε ζωντανὸ τὸ βυζαντινὸ πνεῦμα μέχρι σήμερον εἶναι ἡ ἐκκλησία καὶ μόνον ἡ ἐκκλησία. Τὸ ξαναλέω ὁμῶς, τόσο συγχωνευμένη μετὰ τὸ πνεῦμα τοῦ λαοῦ, ὥστε ν' ἀφομοιωθεῖ ὀριστικὰ καὶ νὰ καταντήσῃ χριστιανικὰ ἀγνώριστη. Ὁλόκληρη ἄλλωστε ἡ ἐλληνικὴ ζωὴ τῶν μεταχριστιανικῶν χρόνων δὲν παρουσιάζει «περιοδικότητα» μεταξὺ χριστιανισμοῦ κι' ἐθνισμοῦ, καθὼς παρατηροῦσε κάποτε ὁ κ. Δημαρᾶς, ἀλλὰ φανερῶναι ἀπορφύση τοῦ πρώτου ἀπὸ τὸ δεύτερον.

Πουθενὰ δὲ θὰ μπορούσε νὰ σφυγμομετρηθεῖ κανεὶς τὴν ἐπίδραση τῆς παραδόσεως καλλίτερα ἀπ' ὅ,τι στὴ λογοτεχνία. Ἄν θελήσουμε ν' ἀναζητήσουμε ὑπόδειγμα ἐπιβίωσης τοῦ βυζαντινοῦ πνεύματος στὰ νεώτερα χρόνια, θὰ σταματήσουμε μπροστὰ στὸν Παπαδιαμάντη. Οἱ συγγένειες τοῦ ἄλλωστε μ' ἐκεῖνον ἔχουνε τὴν ἀρχὴν τους στὴ θρησκευτικὴν του διάθεσιν, ἐνῶ ὁ Καρκαβίτσας περισώζει στὴν ψυχὴν του ἀτόφια τὴν ἐλληνικὴν παράδοσιν, τοῦ ἠρωϊσμοῦ. Διαλέγω μονάχα αὐτοὺς τοὺς δυὸ σὰν τοὺς πιὸ παρθένους ἀπὸ ξενικὲς ἐπιδράσεις καὶ γνήσιους ἐκπρόσωπους τοῦ ἐθνικοῦ στοιχείου. Μὰ εἶναι ἄραγε ὁ Παπαδιαμάντης «μυστικός»; Ἐκκλησιαστικὴ εἶναι κατὰ μέγα μέρος ἡ ἔκφρασίς του. Τὸ βάθος μένει ἀπαρέγκλιτα εἰδωλολατρικό, παγανιστικὸ στὴ λατρεία του πρὸς τὴ φύσιν, τὸ τυπικὸ αὐτὸ ὀλοκλήρωμα τοῦ ὕλικου κόσμου. Οἱ καλλίτερές του σελίδες, οἱ πιὸ χαρακτηριστικὲς καὶ προσωπικὲς, μένουν οἱ ρεμβασμοὶ κι' οἱ περιγραφὲς τοῦ ἐξωτερικοῦ κάλλους. Τὸ ἀριστούργημά του, τὸ «Ὀνειρο στὸ Κῦμα», μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σὰν ὁ λυρικός θρίαμβος τοῦ παγανισμοῦ. Εἶναι θρησκευτικὸς ὁ Παπαδιαμάντης, μὰ δὲν εἶναι «μυστικός». Πιστεύω νὰ γίνεταί ἀντιληπτὴ ἡ διάκρισις. Ποιὸς εἶναι περισσότερο θρησκευτικὸς ἀπὸ τὸν Αἰσχύλο; Ὁ συγγραφεὺς τῆς «Φόνισσας» εἶναι πανθεϊστής. Ἡ συνειδήσή του γονατίζει μπροστὰ στὴ

Θυσία, μὰ ἡ ψυχὴ του, ὁ βαθύτερός του ἱστορικὸς ἑαυτός, ὁρμάει ἀσυγκράτητα πρὸς τὸ κάλλος.

* *

Ἄμα βάλει κανεὶς κατὰ μέρος τὸ θέμα τῆς ἐκκλησίας, τὸ κυριότερον στήριγμα τῆς βυζαντινῆς παραδόσεως πέφτει. Ἡ ἀναγωγή σὲ παράγοντες ἄλλους, γενικότερους, δὲ θὰ τὴν ὠφελοῦσε. Ὅσο ξεμακραίνουμε ἀπὸ τὴν περίοδο τῆς δουλείας τόσο καὶ τὸ βυζαντινὸ γόητρο ἀδυνατίζει. Οἱ ἐλεύθεροι ὄροι διαβίωσης κάτω ἀπὸ ἕνα φυσικὸ περιβάλλον ποὺ ἀντιπροσωπεύει μόνον τοῦ αἰῶνος αἰσθητικὲς κι' ὑποβάλλει σὲ κοσμοθεωρητικὲς ἀξίες, δὲν εἶνε συντελεστικοὶ γιὰ τὴν προαγωγήν του. Ἀκόμα κι' ὅταν παραμερίζουμε τὸν παράγοντα τῆς φυλετικῆς κληρονομικότητος, τὸν ὄχι καὶ τόσο ἀμφισβητήσιμο, ποὺ κ' ἡ αὐστηρότερη ἐθνικιστικὴ σχολὴ τοῦ Ἰωάννα Δραγούμη ἀπόρριψε καλλιχαρῖσια (... «εἶμασθε ἕνας λαὸς καινούργιος», ἐκήρυσσε ὁ Ἰδᾶς στὸ «Ὅσοι ζωντανοὶ»), πάλι μένει κάτι ἄλλο, ἀποφασιστικότερον: Τὸ φυσικὸ περιβάλλον, μέγας καὶ καθοριστικὸς παράγοντας, βασικὰ ἴσως ὁ μόνος. Κάτω ἀπὸ τὴν ἴδιαν κλιματολογικὴν συνθήκην, στὴν ἴδιαν χώραν, ἕνας λαὸς οὐσιαστικὰ ἀπόγονος καὶ πνευματικὸς κληρονόμος τοῦ ἀρχαίου, μετὰ στοιχεῖα παραδόσεως ζωντανῆς, κατ' ἀνάγκην κρούβει στὰ σπλάγχνα του καθεύδουσες καὶ «ἐν δυνάμει» τὴν προὑποθέσεις ἐνὸς παράλληλου πολιτισμοῦ. Τὸ ν' ἀγνοήσῃ μιὰ τέτοια παράδοσις θὰ ἦταν ἴσο μετὰ τὸ ν' ἀγνοήσῃ ὄχι κάτι ἀξιοσύντατο ἀλλὰ κάτι ἀναπόφευκτον: τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτό του.

Μὰ τονίζω πὼς ἡ παράδοσις τούτη θάπρεπε ν' ἀνανεωθεῖ βασικὰ, νὰ ξεκαθαριστεῖ, νὰ «ἐξαγνιστεῖ», ὅπως ἔγραφα κι' ἄλλοτε γιὰ τὸ ἴδιον ζήτημα (Ἐφημερίδα «Δημοκρατία», 1933). «Νεοκλασικισμός» λοιπόν; Ναι, καὶ στὴν κοσμοθεωρητικὴν, ὄχι τὴν αἰσθητικὴν ἀπλὰ ἔκφρασίς του.

Ἡ πίστις στὸ ἐλληνικὸ πνεῦμα δὲ μπορεῖ ποτε νὰ εἶναι μιὰ περιορισμένη αἰσθητικὴ ἐνατένιση. Πρέπει νὰ θεωρηθεῖ σὰν ὀλοκληρωτικὴ καὶ βαθειὰ ἐμπιστοσύνη πρὸς τὴν αἰωνιότητα τῶν ἀρχῶν του, σὰν ἰδεῶν-μητέρων τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

Ἄγγλισμοὶ στὴ νέα ἐλληνικὴ ; Μερικὰ σημασιολογικὰ

Στὸ τελευταῖον τεῦχος τοῦ «Κύκλου» (Χρόν. 2, σελ. 282—5), ὁ σεβαστός μου κ. Σ. Σταματιάδης (Ἐ. Γιαννίδης) ἀνάμεσα στ' ἄλλα ποὺ πολὺ σωστὰ παρατηρεῖ στὸν κ. Π. Βλαστό, τοῦ λέει καὶ τοῦτο: πὼς τὸ «χάρηκα νὰ λάβω τὸ γράμμα σας» εἶναι ἀγγλισμὸς (ἀπὸ τὸ ἀγγλικὸ I was glad to receive).

Ὅπως θὰ δειχθῇ ἀπὸ τὰ παρακάτω, ὁ κ. Σταματιάδης δὲν ἔχει δίκιο. Τὸ «χάρηκα νὰ...» εἶναι ἐλληνικώτατον. Τὸ βρίσκουμε ὄχι μόνον σήμερον σ' ὀρισμένα ἰδιώματα τῆς γλώσσας μας, παρὰ καὶ σὲ παλαιότερα κείμενα. Παρα-